

איפה כולם?

השאלה הנפוצה השגורה על לשוננו – "איפה כולם?" היא לא פעם משפט מעליב וצורם למדי. דמיינו אדם שמגיע לאירוע חברתי או משפחתי, או מורה הנכנס לכיתה, ומבקש לשאול את הנוכחים היכן נמצאים אלו שעדיין לא הגיעו, אך מנסח זאת בניסוח השכיח – "איפה כולם?" וכך, בלי משים, הוא מוציא את הנוכחים מן הכלל, שהרי אלו שנמצאים בחדר, התלמידים שהגיעו בזמן לשיעור או החברים שבאו למסיבה, אינם נחשבים בעיניו כחלק מ"כולם".

שאלת השייכות לכלל, היא אחת משאלות הזהות הבסיסיות ביותר שלנו. הקבוצה שאליה אנחנו רואים את עצמנו כשייכים, וגבולות הקבלה וההכלה של אותה קבוצה, הם ממחוללי הזהות הבסיסיים ביותר של כל תרבות. המהפכות התרבותיות והחברתיות הגדולות של העת החדשה – כגון ביטול העבדות, המאבק באפליה גזענית או הפמיניזם, הן למעשה הרחבה של ההגדרה מי כולל במושג "כולם". קבוצות חברתיות רבות נחשבו "שקופות" בהרבה תחומים ובהרבה נושאים – במשך דורות רבים היעדרותן והדרתן לא נתפסה כפוגמת ב"כלל". רק לאחר שינויים תרבותיים עמוקים ניתן היה להבין את חסרונו, ואת צרות ודלות ההגדרה של המונח "כולם".

בתחילת פרשת "בא", מאיימים משה ואהרון על פרעה כי אם לא ישלח את ישראל, תסבול מצרים ממכת ארבה קשה. עבדיו של פרעה לוחצים עליו לשחרר את בני ישראל לחגוג ולזבוח לאלוהיהם במדבר, ופרעה מתרצה ושואל את משה ואהרון – "מִי וְמִי הַלְכִים" (שמות י, ח). משה מרחיב את קבוצת היוצאים מעל ומעבר לכל ציפייה מקובלת בעולם העתיק – "בְּנֵעָרֵינוּ וּבְזַקְנֵינוּ נֵלֶךְ בְּבְנֵינוּ וּבְבָנוֹתֵנוּ בְּצֹאֵנוּ וּבְבָקְרֵנוּ נֵלֶךְ כִּי חַג ה' לָנוּ" (שם ט). תשובתו השלילית של פרעה לא איחרה לבוא – "לֹא כֵן לָכוּ נָא הַגְּבָרִים וְעַבְדוּ אֶת ה' כִּי אַתָּה אַתָּם מְבַקְשִׁים" (שם יא).

אפשר לראות בוויכוח בין פרעה למשה, ביטוי סמלי לוויכוח שממשיך ומתנהל עד היום בשאלה מהי קבוצת הייחוס השלמה, שבה ראוי לדון בכל מה שקשור לדת, לרוח ולקדושה. פרעה מייצג את התפיסה, שהייתה כנראה השולטת ברוב התרבויות עד העת החדשה, ולמען האמת עודנה נפוצה ביותר בלא מעט חברות מסורתיות גם כיום, כי ה"ציבור" הוא קבוצת הגברים הבוגרים, והם בלבד – הם "בעלי זכות ההצבעה", הם "בעלי השליטה" וכל שאר הקבוצות צריכות לקבל את רשותם או לחלות את פניהם.

ביטוי מפורסם לגישה מעין זו ניתן למצוא בנוסח ברכת ה"מי שברך" לקהל, הנהוגה ברבות מקהילות ישראל – "מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב... הוא יברך את כל הקהל הקדוש הזה... הם ונשיהם ובניהם". בעיני מתקני הנוסח, ה"קהל הקדוש" כולל רק את הגברים הבוגרים, ולכן יש להוסיף ולציין במיוחד גם את "נשיהם ובניהם" שאינם חלק אינטגרלי מ"הקהל הקדוש הזה".

כנגד גישה זו עומד משה רבנו ומצהיר כי העובדה ש"חג ה' לנו", מצדיקה את הרחבת המעגל כך שיכלול את כלל העם – הנערים והזקנים, הבנים והבנות. העמידה לפני ה', ועבודת ה' שעליה מצווה עם ישראל, אינה עבודה לגברים בלבד, לכוהנים בלבד, לשבט בודד או לאליטה מתבדלת. עוד בטרם ניתנה תורה מבהיר משה כי דבר ה' פונה ומתייחס לכלל הציבור, עד אחרון פחותי המעמד. לדברי משה, לא ניתן לכונן את אמונת ישראל במעמד של גברים בלבד כפי שמציע פרעה.

המעגל שנפתח בדברי משה עוד לפני יציאת מצרים, ייסגר במצווה האחרונה המופיעה בתורה, אותה יצווה משה לעם רגע לפני מותו – מצוות ה"הקהל" – "הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך... ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" (דברים לא, יב). כדי לקיים את דברי התורה באמת, נדרש מעמד קבוע הכולל את "כולם" – לא רק את הגברים הבוגרים, אלא גם את הנשים והילדים ואפילו הגרים.

פרעה ומשה מציעים שני מודלים שונים של תורה ואמונה. פרעה סבור כי אמונה דתית היא מועדון גברים מתבדל – לנשים וילדים אין בו חלק. משה מלמד כי תורת ישראל ניתנת בראש ובראשונה למשפחה שלמה – אם אי אפשר לבוא אליה עם כל המשפחה, לא ניתן לקבל אותה כראוי. אין ספק שיש יתרונות במודל שמציע פרעה – הילדים עלולים להפריע, וצריך כמובן שמישהו ישמור עליהם, כשהקבוצה מצומצמת אפשר להגיע בקלות להישגים או להצטיינות, ועוד אינספור נימוקים נכונים והגיוניים. ואף על פי כן מסמן משה כבר אז את הכיוון והמסגרת – זה לא "כולם" אם חלק מהמשפחה שלנו נשאר בחוץ.